

HORYZONTALNY BLIŻNI A WERTYKALNY PARTNER – O POLSKICH I JAPOŃSKICH GRACH SPOŁECZNYCH I KOMUNIKACYJNYCH

Różnice w kulturowo subiektywizowanych schematach rzeczywistości wpływają na jakość kontaktów międzykulturowych. Tekst ten przedstawia próbę opisu polskiego i japońskiego ujęcia rzeczywistości komunikacyjnej w terminach gier. Opisowy charakter stosowanych terminów powinien umożliwić zrozumienie problemów komunikacji polsko-japońskiej także czytelnikowi bez szerszych doświadczeń w tej dziedzinie.

1. Gry a językoznawstwo

Gry traktowane są niżej jako schematy segmentacji rzeczywistości. Istnieją one i funkcjonują w roli wzorców szeregowania elementów kontekstu. Elementy gier istotne z punktu widzenia pragmatyki językoznawczej mogą stanowić koncepty takie jak teatralizacja życia Goffmana¹, procedury Austina² oraz językowy obraz świata Bartmińskiego³.

2. Gra a rzeczywistość

Rzeczywistość wymaga odpowiednich wartości określonych parametrów dla rozpoznania pewnych stanów. Parametry są fizycznie weryfikowalne, zaś jakość

¹ E. Goffman, *Człowiek w teatrze życia codziennego*, tłum. H. Datner-Śpiewak i P. Śpiewak, Wydawnictwo KR, Warszawa 2000.

² J. Austin, *How to do Things With Words*, Harvard University Press, Harvard 1962.

³ J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, UMCS, Lublin 2006.

danych ma znaczenie podstawowe. W terminach fizycznych można oto opisać chorobę jako zestaw wymiernych, obiektywnych parametrów wpływających na wystąpienie określonych symptomów.

Gra to schemat osiągania celów na podstawie spełnienia wymogów konwencjonalnych ról. Dane fizyczne pozostają drugorzędne wobec ich interpretacji. W terminach gry choroba może być opisywana jako kara za grzechy lub stygmat, niezależnie od wymiernych parametrów fizycznych.

3. Gry w ujęciu międzykulturowym

Gra istnieje wyłącznie na bazie zasad, poza którymi gry nie ma. Obowiązują one w sposób niejawni i zwykle nie są wzmiankowane otwarcie. Zasady lub też raczej normy dotyczące gier można opisać metaforycznie.

Normy służą schematycznemu nakreśleniu pewnych wzorców zachowań internalizowanych w danej kulturze. Nie zakłada to świadomości realizowanych schematów. Podane eksplikacje mają raczej charakter probabilistyczny niż normatywny.

Wyjaśniania nie należy utożsamiać z możliwością tłumaczenia schematów zachowań między heterogenicznymi środowiskami komunikacyjnymi. W tym miejscu teoria gier nie może polegać na optymistycznym postulatcie przekładalności językowych obrazów świata mimo ich odmienności⁴. Pewne gry można wyjaśnić wyłącznie w ich własnych terminach. Ponadto przynajmniej część schematów nie podlega wyborowi swobodnemu. Można wyjaśniać zasady hokeja na lodzie w terminach koszykówki, ale raczej nie biegu przez płotki. To samo spostrzeżenie odnosi się do gier w ujęciu międzykulturowym.

4. Horyzontalni bliźni w polskiej rzeczywistości społecznej (PL). Reguły

- a. Ludzie zasadniczo są tacy sami (relacje symetryczne).
- b. Wymiana myśli pozwala się poznać i osiągać lepsze wyniki w interakcji.
- c. Wyrażanie siebie to naturalny i konieczny składnik wymiany myśli.
- d. Ukrywanie poglądów (nieszczerość) utrudnia współpracę.
- e. Szczerość wymaga spójności zachowań, niezależnie od kontekstu.
- f. Jeśli już trzeba grać role, to niech będą one odgrywane kreatywnie.

5. Wertykalni partnerzy japońskiej rzeczywistości społecznej (JP). Reguły

- a. Ludzie zasadniczo są różni (relacje asymetryczne).

⁴ R. Grzegorzczkova, *Pojęcie językowego obrazu świata*, w: J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*, UMCS, Lublin 1999, s. 39-46.

- b. Wymiana myśli ujawnia raczej niepożądane różnice indywidualne.
- c. Wyrażanie siebie nie jest koniecznym składnikiem interakcji.
- d. Interakcja społeczna wymaga ukrywania poglądów.
- e. Szczerość zależy od kontekstu, dopuszczalna jest we własnej grupie.
- f. Poza grupą tylko przewidywalne odgrywanie ról umożliwia interakcję.

6. Językoznawstwo a schematy zachowań PL-JP

Formułowane wyżej normy „gier komunikacyjnych” PL i JP nie zawsze rozpoznawane są przez źródła językoznawcze.

Najczęściej chyba cytowane w Polsce w ostatniej dekadzie źródło podejmujące problematykę grzeczności językowej⁵ definiuje „językową grę w grzeczność” jako „mówienie rzeczy miłych”⁶. Wyjaśnienie to trudno uznać za przydatne dla kogoś spoza kręgu PL.

Huszczka⁷ wzmiankuje „role i rangi społeczne i komunikacyjne” uczestników interakcji, nie odnosząc ich jednak bezpośrednio do konkretnych zachowań komunikacyjnych w różnych środowiskach.

Martin⁸ wskazuje ogólnie na dużą liczbę ustalonych fraz, które pozwalają funkcjonować w środowisku JP „z zadziwiającym powodzeniem” nawet komuś, kto nie zna innych wyrażen.

Coulmas⁹ wskazuje na brak nacisku na oryginalność użycia określonych wyrażen JP oraz na „utożsamianie poczucia wdzięczności z poczuciem winy”, co wyjaśnia poprzez odniesienie do „wyczulenia JP na punkcie twarzy”. Trudno wykazać wartość eksplikacyjną pojęcia „twarzy” w tym kontekście.

Wierzbicka¹⁰ w kontekście spostrzeżeń Coulmasa zastanawia się „co robią JP w sytuacjach, kiedy my przepraszamy albo dziękujemy”, konkludując, iż kultura JP „kładzie nacisk na hierarchię społeczną, a przede wszystkim na konieczność odwzajemniania wszelkich przysług”, co pozwala powiązać wątki podziękowań i przeprosin.

W rzeczywistości „sytuacje, w jakich my przepraszamy albo dziękujemy” mogą wcale nie istnieć w kulturze JP, przynajmniej jeśli chodzi o wzorce interpretacji rzeczywistości. Opis rzeczywistości w kategoriach gry powinien umożliwić zobrazowanie, czy i w jakim stopniu sytuacje, o których mowa mogą podlegać

⁵ M. Marcjanik, *Polska grzeczność językowa*, WSP, Kielce 1997.

⁶ Ibidem, s. 6.

⁷ R. Huszczka, *Honoryfikatywność*, Dialog, Warszawa 1997, s. 51-54.

⁸ S.E. Martin, *Speech Levels in Japan and Korea*, w: D. Hymes (red.), *Language in Culture and Society*, Harper & Row, Publishers, New York, Evanston, London 1964, s. 407-415.

⁹ F. Coulmas, „Poison to Your Soul” *Thanks and Apologies Contrastively Viewed*, w: F. Coulmas (red.), *Conversational Routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*, The Hague, Mouton, 1981, s. 69-91.

¹⁰ A. Wierzbicka, *Akty i gatunki mowy w różnych językach i kulturach*, w: A. Wierzbicka, *Język, umysł, kultura*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 228-269.

porównaniom. Przytoczone źródła nie udzielają takiej odpowiedzi. Tu jawi się szansa wykorzystania ramy opisowej gier.

7. Przykłady rozwinięcia reguł komunikacyjnej gry

Dylematy dotyczące wzmiankowanych schematów opisu można wyjaśnić na podstawie reguł gry wymienionych wyżej w sekcjach 4. i 5., które dalej zostaną rozwinięte, obejmując trzy poziomy: organizacji całości interakcyjnych (7.1.), zawartości informatywnej przekazu (7.2.) oraz uwarunkowań technicznych interakcji (7.3.).

7.1. Organizacja większych całości interakcyjnych

7.1.1. Kreatywność a przewidywalność

PL: Dopuszczenie odchylenia od normy na rzecz kreatywności.

JP: Odchylenia od normy wzbudzają lęk, rujnując ustalone schematy.

Pośrednio wzmiankowany¹¹ brak wzorców kontaktu z nieznanymi dotyczy w równym stopniu środowisk JP i PL, przy czym w JP brak definicji relacji w terminach rang wertykalnych (opartych na zależnościach typu: wyższy – niższy rangą) może uniemożliwiać dobór schematu ról, gdyż schematy oparte na „równości” w JP nie istnieją¹². Można uznać, że w JP tę samą co w PL liczbę potencjalnych sytuacji mapuje się na mniejszą liczbę schematów interakcyjnych. Rola „bliźniego” w PL nie znajduje wyjaśnienia w terminach JP, co potencjalnie stanowić może dylemat nierozwiązywalny.

7.2. Uwarunkowania zawartości informatywnej przekazu

7.2.1. Prawda a powinność

PL: Nacisk na prawdę i konieczność jej ujawnienia („Mogę to mówić, bo to prawda”, „Muszę to powiedzieć, jeśli to prawda”).

JP: Nacisk na to, co należy powiedzieć („Mówię to, bo to należy powiedzieć”, „Muszę to powiedzieć, jeśli tak należy powiedzieć”).

W terminach PL mówienie „bliźniemu” „nie” wyraża „szczerłość”, co nie musi stanowić adekwatnej odpowiedzi na oczekiwanie realizacji ustalonych wymogów roli w terminach JP. Nastawienie JP odbierane jest z kolei w PL jako „konformizm”, co odzwierciedlają mity o Japończykach, którzy „nie mówią «nie»”. W rzeczywistości JP „nie” wobec partnera rangi wyższej wyrażane jest przez

¹¹ S.E. Martin, op. cit.; F. Coulmas, op. cit.

¹² C. Nakane, *Japanese Society*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles 1970.

sztuczki proceduralne, wykręty obliczone na zyskanie czasu lub przeprosiny (nie przesądzające o obiektywnej winie, ale zmierzające do przywrócenia pożądanej definicji sytuacji). Schematy odmowy w JP istnieją, ale pozostają nierozpoznawalne w terminach PL.

Nawet w interakcji o charakterze komercyjnym w realiach JP protest przeciwko *faux pas* nie ma charakteru: „Ja płacę, ja wymagam”. Jest coś ważniejszego od pieniędzy: spójność i przewidywalność sytuacji.

7.2.2. Racja a płynność racji

PL: Nacisk na rację i argumentację („Rację dają argumenty obiektywne”).

JP: Płynność racji wobec zależności wertykalnych („Przytaczanie argumentów obiektywnych świadczy o braku umiejętności społecznych”).

Klient JP (senior wertykalny usługodawcy) wyda się usługodawcy PL zrazu wyniosły, a potem śmieszny, gdy z kolei zachowa się „uległe” wobec własnego szefa. Klient PL to „bliźni”, który musi przyjąć argumenty obiektywne – sytuacja nie do pomyślenia w JP. Nawet fakt, że klient obiektywnie „nie ma racji” jest w JP wyraźnie drugorzędny wobec tego, że „zawsze ma on rację” jako klient.

7.2.2.1. „Kto ma rację, walczy o nią”

– „Nie przeproszę” – L. Dorn po wypowiedziach dotyczących „brania lekarzy w kamasze”¹³.

– Sytuacje domagania się przeprosin zmierzające do upokorzenia partnera, nie zaś do spójnej definicji sytuacji¹⁴.

7.2.2.2. „Racja” a „misja”. Obcowanie z „winnym” czy wręcz „wrogiem”:

– „Zero tolerancji” ministra Giertycha dla uczniów¹⁵.

– „«(...) W zamian za niebywałe chamstwo gratulacji nikt nikomu nie składa» – mówi premier”¹⁶.

– „Drżycie kierowcy! Już w przyszłym roku za godzinę postoju w strefach zielonej i żółtej możecie zapłacić 3 zł (...)”¹⁷. Uzurpacja – odbiorca w

¹³ KS, PAP 2006, *Dorn nie przeprosi lekarzy*, <<http://www.wprost.pl/ar/>>, 2006.01.08, data dostępu: 20 grudnia 2007.

¹⁴ V. Baran, *Premier: Tusk powinien przeprosić prezydenta*, <<http://www.dziennik.pl/>>, 24.10.2007, data dostępu: 20 grudnia 2007.

¹⁵ PAP, SS, AB 2006, *Giertych przedstawił „Zero tolerancji”*, <<http://www.wprost.pl/ar/>>, 2006.11.06, data dostępu: 20 grudnia 2007.

¹⁶ V. Baran, op. cit.

¹⁷ L. Bojarski, *Droższa i większa strefa parkowania!*, <<http://miasta.gazeta.pl/poznan/>>, 15.11.2007, data dostępu: 20 grudnia 2007.

pozycji „winnego”, który ma „drżeć” wobec „prawdy”. W realiach JP wyłącznie starszeństwo rangi (niezależne od pojęcia „racji”) uprawnia do pouczenia innych. Rozpoznanie partnera jako „wroga prawdy” nie jest w JP stosowane poza sytuacją otwartego konfliktu.

7.3 Uwarunkowania techniczne niskiego poziomu

7.3.1. Fatyczność

PL: Ubóstwo sygnałów fatycznych.

JP: Bogactwo sygnałów fatycznych.

Brak potwierdzeń fatycznych w JP to symptom braku kontroli nad sytuacją. W PL to stan normalny, co może przerażać i dezorientować partnera JP.

7.3.2. Dostęp do medium

PL: Dążenie do dominacji w „posiadaniu medium”¹⁸

JP: Dostęp do medium jest przewidywalny (przypisany do roli).

Ta pozornie drobna różnica może uniemożliwić interakcję PL – JP, gdy ze strony PL wypowiada się osoba o roli nieuprawnionej do zabierania głosu. Z drugiej strony, uprawniony do zabrania głosu senior JP może wypowiadać się także na tematy, o których obiektywnie nie ma pojęcia, co z kolei może być trudne do zniesienia dla nastawionego na poznanie „prawdy” „bliźniego” PL.

8. Pobieżne wnioski

Analiza niniejsza została przeprowadzona w sposób niezmiernie skrótowy. Ujęcie przedstawionych zależności w terminach gier powinno dać nawet niezorientowanemu w problematyce komunikacji międzykulturowej na linii PL – JP czytelnikowi schematyczny obraz jej skomplikowania. Jest to tym bardziej istotne, że interakcje PL – JP i towarzyszące im problemy możemy obserwować coraz częściej także w rzeczywistości społecznej PL.

1. Nieznajomość schematów może uniemożliwić aktywność społeczną. W szczególności dotyczy to konwencjonalnego i przewidywalnego stosowania schematów w środowisku JP, w przeciwieństwie do środowiska PL preferującego raczej akcentowanie „szczeroci” i „kreatywnoci”. Ta opozycja ujawnia się zdecydowanie najbardziej w komunikacji na styku środowisk PL – JP.

¹⁸ K. Nakanishi, *Kikite no gengokōdō ni kansuru nihongo kaiwa to pōrandō kaiwa no hikaku bunsek* [analiza kontrastywna zachowań językowych słuchaczy w konwersacji japońskiej i polskiej], „Silva Iaponicarum”, 8, 2006, s. 56-70, „Silva Iaponicarum”, 11, 2007, s. 11-37.

2. Schematy mają jasne i ciemne strony. Wymóg rozpoznania rangi wertykalnej JP może paraliżować komunikację w warunkach niejednoznacznej interpretacji sytuacji, podczas gdy bliźni PL może także być traktowany jako niegodny zaufania lub zasługujący na upomnienie. Niemożność przewyciężenia wielu sytuacji nieznanych w JP może być tak samo dokuczliwa w kontakcie międzykulturowym jak spoufalanie się i kreatywna, nieograniczona improwizacja w PL, na które może przekładać się interpretacja świata w kategoriach „horyzontalnego bliźniactwa”.

3. W PL podchodzi się bez lęku (ale i bez zaufania) do sytuacji nieznanych. Wydarzyć się może wszystko. W JP ufa się tylko sytuacjom znanym. Innych sytuacji nie ma. Muszą o tym pamiętać tak bezpośredni uczestnicy sytuacji międzykulturowych, jak i tłumacze w nich pośredniczący.

Literatura

- Austin J.L., 1962, *How to do Things With Words*, Harvard University Press, Harvard.
- Bartmiński J. (red.), 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, UMCS, Lublin.
- Coulmas F., 1981, „Poison to Your Soul” *Thanks and Apologies Contrastively Viewed*, w: Coulmas F. (red.), *Converstional Routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepaterned Speech*, The Hague, Mouton, s. 69-91.
- Grzegorzczkowska R., 1999, *Pojęcie językowego obrazu świata*, w: *Językowy obraz świata*, Bartmiński J. (red.), UMCS, Lublin, s. 39-46.
- Goffman E., 2000, *Człowiek w teatrze życia codziennego*, tłum. H. Datner-Śpiewak i P. Śpiewak, Wydawnictwo KR, Warszawa
- Huszczka R., 1997, *Honoryfikatywność*, Dialog, Warszawa.
- Marcjanik M., 1997, *Polska grzeczność językowa*, WSP, Kielce.
- Martin S. E., 1964, *Speech Levels in Japan and Korea*, w: Hymes D. (red.), *Language in Culture and Society*, Harper & Row, Publishers, New York, Evanston, London, s. 407-415.
- Nakane C., 1970, *Japanese Society*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles.
- Nakanishi K., 2006, 2007, *Kikite no gengokōdō ni kansuru nighongo kaiwa to pōrando kaiwa no hikaku bunseki* [analiza kontrastywna zachowań językowych słuchaczy w konwersacji japońskiej i polskiej]. „*Silva Iaponicarum*” 8, s. 56-70, „*Silva Iaponicarum*” 11, s. 11-37.
- Wierzbicka A., 1999, *Akty i gatunki mowy w różnych językach i kulturach*, w: Wierzbicka A., *Język, umysł, kultura*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 228-269.

Teksty źródłowe

Bojarski L., 2007.11.15, *Droższa i większa strefa parkowania!*, <<http://miasta.gazeta.pl/poznan/>>, data dostępu: 2007.12.20.

Baran V., 2007.10.24, *Premier: Tusk powinien przeprosić prezydenta*, <<http://www.dziennik.pl/>>, data dostępu: 20 grudnia 2007.

KS, PAP, 2006.01.08, *Dorn nie przeprosi lekarzy*, <<http://www.wprost.pl/ar/>> , data dostępu: 20 grudnia 2007.

PAP, SS, AB, 2006.11.06, *Giertych przedstawił „Zero tolerancji”*, <<http://www.wprost.pl/ar/>>, data dostępu: 20 grudnia 2007.